

Васіль СТАРЫЧОНАК

ЛІНГВІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ ТЭКСТУ

Тэкст як самастойная моўная з’ява стаў аб’ектам даследавання адносна нядаўна. Асноўная прычына гэтага — цяжкасць вывучэння тэксту, адсутнасць яго межаў, адзіных спецыялізаваных паказчыкаў і агульных падыходаў да яго аналізу. Раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца тэкст, яго будова і цэласнасць, атрымаў назву **лінгвістыка тэксту**, або **лінгвістычная тэксталагія**. Аналіз тэкстаў неабходна шырэй выкарыстоўваць на ўроках беларускай мовы і літаратуры, пазакласных занятках, у гуртках, што, безумоўна, будзе спрыяць развіццю моўнага чуцця вучняў, фармаванню іх маўленчых навыкаў, уменню самастойна, лагічна і правільна выказваць думкі, пазбягаць пры гэтым двухсэнсоўнасці, граматычных і стылістычных памылак.

Тэкст (лац. *textum* ‘тканіна, сувязь, злучэнне’) — напісанае ці выказанае вусна паведамленне, якое характарызуецца структурнай і сэнсавай завершанасцю. Важнейшымі прыметамі тэксту з’яўляюцца:

- 1) сэнсавая цэласнасць (асноўная думка тэксту, яго закончанасць, аўтаномнасць, наяўнасць пачатку і канца, магчымасць падабраць загаловак);
- 2) падзельнасць (здольнасць падзяляцца на сказы, абзацы, параграфы, раздзелы (па семантыка-сінтаксічным прынцыпе), а таксама на тэмы, падтэмы, мікратэмы (па тэматычным прынцыпе);
- 3) звязнасць (паслядоўнасць і лагічнасць выказвання, камунікатыўная пераемнасць, калі кожны наступны сказ будзецца з улікам папярэдняга ці ўсе сказы аб’ядноўваюцца агульнай тэмай і паралельнай сувяззю);

Асноўнымі сродкамі фармальнай і граматычнай звязнасці частак тэксту з’яўляюцца:

- а) паралелізм (аднолькавы парадак слоў) у будове самастойных сказаў;
- б) ужыванне асабовых (у 3-й асобе) і ўказальных займеннікаў замест назоўнікаў ці прыметнікаў з папярэдніх сказаў;

- в) адзінства ў трыванні і часе дзеясловаў-выказнікаў;
- г) няпоўнасць асобных сказаў;
- д) выкарыстанне падпарадкавальных і злучальных злучнікаў у пачатку сказаў;
- е) ужыванне разнастайных акалічнасцяў і акалічных спалучэнняў (звычайна часу і месца), якія аднолькава адносяцца да некалькіх самастойных сказаў;
- ё) паўторы слоў і словазлучэнняў;
- ж) сінанімічныя замены тоесных слоў;
- з) выкарыстанне антонімаў, родава-відавых абазначэнняў, звароткаў, рытарычных пытанняў і інш.

Гэтыя сродкі сувязі не з'яўляюцца абавязковымі для ўсіх тэкстаў. Іх выкарыстанне залежыць ад зместу, тэмы тэксту, стылю аўтара, манеры яго пісьма і інш.

Сэнсавыя і фармальна-граматычныя сродкі з'яўляюцца асновай для вылучэння **д в у х т ы п а ў с у в я з і** частак тэксту: ланцуговай і паралельнай (паслядоўнай). **Ланцуговая** сувязь адлюстроўвае паслядоўнае развіццё думкі, дзеяння, падзеі. У такіх тэкстах кожны новы сказ суадносіцца са словамі ці словазлучэннямі папярэдняга сказа, часта ўжываюцца займеннікі, няпоўныя сказы. **Паралельная** сувязь грунтуецца на паралелізме, суадносінах аднолькавых ці падобных па будове сказаў, у якіх звычайна ўжываюцца аднолькавыя па часе і трыванні дзеясловы-выказнікі, адсутнічаюць абагульняльныя словы і займеннікі. У тэкстах з паралельнай сувяззю факты аб'ектыўнай рэчаіснасці супастаўляюцца, апісваюцца ці пералічваюцца.

Моўныя тэксты ў залежнасці ад іх функцыянальна-сэнсавага характару дзеляцца на тры тыпы: апісанне, апавяданне і разважанне.

Апісанне выкарыстоўваецца для дэталёвай характарыстыкі прадметаў, прыкметаў, паняццяў, з'яваў рэчаіснасці і інш. Яму ўласцівы статычнасць (адначасовасць), ужыванне аднатыпных формаў выказнікаў, намінацыйных і

няпоўных сказаў, перавага назоўнікаў і прыметнікаў над дзеясловамі і інш. Змест апісання можна перадаць адным пэўным малюнкам, фатаграфіяй. **Апавяданне**, у адрозненне ад апісання, не статычнае, а дынамічнае. Увага ў ім акцэнтуюцца на характары развіцця дзеянняў, падзеяў, учынкаў, іх паслядоўнасці. У апавядальных тэкстах шырока ўжываюцца дзеясловы і акалічнасныя словы, асноўная інфармацыя кандэнсуецца, як правіла, на складзе выказніка. **Разважанне** пашырана ў публіцыстычных і навуковых тэкстах, якія будуцца ў адпаведнасці са строгай і лагічнай паслядоўнасцю сказаў і прычынна-выніковымі сувязямі паміж імі. У тэкстах-разважаннях шырока выкарыстоўваюцца сінтэтычны (індуктыўны) і аналітычны (дэдуктыўны) метады разгортвання матэрыялу, сістэмы тэзісаў, аргументаў, доказаў, высноў і інш. Разважанне ў мастацкіх творах з'яўляецца адным з найважнейшых сродкаў раскрыцця ўнутранага стану героя, псіхалагічнай характарыстыкі персанажа.

Моўныя тэксты існуюць у форме маналога ці дыялога. **Маналог** (грэц. *monos* 'адзін', *logos* 'слова') — разнавіднасць маўлення, не звязанага ў сэнсавых і структурных адносінах з мовай суб'ядніка. Маналагічнае маўленне (звычайна гэта працяглая гаворка), як правіла, скіравана тым, хто гаворыць, да самога сябе ці да гледача і разлічана на пасіўнае, апасродкаванае ўспрыманне інфармацыі. Маналогі характарызуюцца строгай і лагічнай паслядоўнасцю ў выказванні думак, сэнсавай закончанасцю, дакладнасцю адбору лексічных сродкаў, індывідуальнай кампазіцыяй, якая залежыць ад прыналежнасці тэксту да пэўнага жанру (прамовы, дакладу, апавядання, разважання і інш.). У маналогам, якія часцей за ўсё выкарыстоўваюцца ў драматычных творах, раскрываюцца душэўны стан героя, характар яго ўчынкаў і паводзінаў, адносіны да іншых персанажаў, пэўных падзей (маналогі Паўлінкі ў аднайменнай камедыі Я. Купалы, Карнейчыка ў п'есе К. Крапівы "Канец дружбы"). У лірыцы і эпосе маналогам лічыцца апавяданне ад першай асобы (ад аўтара або лірычнага героя твора). Так, у вершах Я. Купалы маналагічныя формы маюць

публіцыстычна-заклікавы (“Што ты спіш?”, “Там”, “Гэта крык, што жыве Беларусь”), усхвалявана-інтымны (“Не глядзі...”, “Да дзяўчынкі”), самавыражальны (“Я не для вас...”, “Адповедзь”), спавядальны (“Шавец”) характар.

Дыялог (грэц. *dialogos* ‘размова, гутарка’) — від маўлення, што рэалізуецца пры непасрэдных зносінах паміж дзвюма ці некалькімі асобамі. Характэрнымі асаблівасцямі дыялогаў з’яўляюцца сітуацыйная (залежнасць ад умоў размовы) і кантэкставая (залежнасць ад папярэдняга выказвання) абумоўленасць, наяўнасць вялікай колькасці пытальных і няпоўных сказаў, эліптычных канструкцый, паўтораў, выкарыстанне пазамоўных сродкаў (мімікі, жэстаў, інтанацыі). Дыялогі найбольш пашыраны ў байках, а таксама ў драматычных творах, дзе яны з’яўляюцца асноўным сродкам паказу дзеяння. У шэрагу выпадкаў дыялогі выкарыстоўваюцца ў лірыцы. Так, у форме дыялога пабудаваны вершы “Чаго бяжыш, мужычок?” Ф. Багушэвіча, “А хто там ідзе?” Я. Купалы.

Пры лінгвістычным аналізе тэксту неабходна паказваць яго прыналежнасць да пэўнага стылю (лац. *stylus* ‘завостраная палачка для пісьма’) — функцыянальнай разнавіднасці мовы, якая выкарыстоўваецца ў пэўнай сферы грамадскага жыцця (навуковай, палітычнай, афіцыйна-справавай і інш.) і характарызуецца своеасаблівым наборам моўна-выяўленчых сродкаў. Не трэба забываць, што элементы і сродкі розных стыляў могуць цесна ўзаемадзейнічаць і адначасова ўжывацца ў пэўным тэксце.

У пісьмовай літаратурнай мове гістарычна склаліся 4 асношныя стылі (афіцыйна-дзелавы, навуковы, публіцыстычны, мастацкі), адрозненні паміж якімі паказаны ў наступнай табліцы:

Стыль	Асаблівасці	Увасабленне
Афіцыйна-справавы (афіцыйныя)	Строгая дакладнасць і паслядоўнасць выкладання фактаў, іх аб’ектыўнасць, наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ),	Афіцыйныя і службовыя дакументы: законы, статуты,

сферы грамадскай, дзяржаўнай і вытворчай дзеянасці)	адсутнасць эмацыянаальна афарбаваных слоў, фразеалагізмаў, выклічнікаў, ужыванне выказнікаў-інфінітываў, аднасастаўных сказаў	пастановы, указы, паведамленні, дагаворы, загады, рэзалюцыі, пратаколы, аўтабіяграфіі, распіскі і інш.
Навуковы (у галіне навукі, тэхнікі, навучальным працэсе)	Лагічнае, паслядоўнае, дакладнае абстрактна-абагульненае выкладанне матэрыялу, яго доказнасць, выкарыстанне тэрмінаў, спецыфічных слоў і разгорнутых сінтаксічных канструкцый, складаных сказаў, спасылка на навуковыя крыніцы, адсутнасць вобразных сродкаў	Даклады, лекцыі, выступленні, навуковыя артыкулы, водгукі, рэцэнзіі, анатацыі, манаграфіі, падручнікі і інш.
Публіцыстычны (у перыядычным друку, грамадскім жыцці, выступленнях, прамовах, у мове радыё, тэлебачання)	Дакументалізм, факталагічная дакладнасць, даступнасць, афіцыйнасць, адкрытасць аўтарскай пазіцыі, выкарыстанне агітацыйна-прапагандысцкіх сродкаў, уласна-ацэначнай лексікі і фразеалогіі, эпітэтаў, метафар, паўтораў, рытарычных зваротаў	Газеты, часопісы, выступленні, даклады, лекцыі, рэцэнзіі, заметкі, замалёўкі, памфлеты, рэпартажы, артыкулы і інш.
Мастацкі (у мастацкай літаратуры)	Спалучае ў сабе элементы розных стыляў, характарызуецца шырокім выкарыстаннем сінонімаў, мнагазначных слоў, разнастайных тропаў (эпітэтаў, метафар, параўнанняў), а таксама дыялектызмаў, жарганізмаў, прафесіяналізмаў	Апавяданні, аповесці, раманы, казкі, паэмы, вершы, легенды, быліны і інш.

* Пры лінгвістычным аналізе тэксту лепш за ўсё прытрымлівацца наступнай п а с л я д о ў н а с ц і:

1. Называецца тэма тэксту, яго падтэмы і мікратэмы (калі ёсць).
2. Вызначаецца асноўная думка тэксту.

3. Вызначаецца структура тэксту (колькасць абзацаў, сказаў, сэнсавых частак).

4. Устанаўліваецца тып маўлення: апісанне, апавяданне, разважанне.

5. Указваецца форма маўлення: маналог, дыялог.

6. Вызначаецца стыль маўлення: афіцыйна-справавы, навуковы, публіцыстычны, мастацкі.

7. Вызначаецца тып сувязі сказаў у тэксце: ланцуговы, паралельны.

8. Называюцца сродкі сувязі сказаў, частак тэксту: паралелізм, аднолькавы парадак слоў у будове самастойных сказаў, ужыванне асабовых і ўказальных займеннікаў, адзінства ў трыванні і часе дзеясловаў-выказнікаў, няпоўнасць асобных сказаў, выкарыстанне падпарадкавальных і злучальных злучнікаў у пачатку сказаў, паўтараў слоў і словазлучэнняў, сінонімаў, антонімаў, родава-відавых абазначэнняў, звароткаў, рытарычных пытанняў і інш..

9. Выяўляюцца вобразна-маўленчыя сродкі, ці тропы: эпітэты, метафары, метаніміі, сінекдахі, параўнанні, алегорыі, гіпербалы, літоты і інш.

Прывядзём некаторыя ўзоры лінгвістычнага аналізу тэксту.

◆ Уладзімір застаўся начаваць у Прадславіне. І тады крыўда, нанесеная Рагнедзе Уладзімірам, уклала ў яе рукі кінжал. На сваё шчасце, Уладзімір прачнуўся раней, перш чым нож паспеў упіцца яму ў грудзі, і адвёў удар.

Князь са здзіўленнем спытаў, што паслужыла прычынай такога ўчынку Рагнеды. На гэта яна адказала, успомніўшы, безумоўна, усе грахі Уладзіміра. І першым — забойства яе родных: “Ты бацьку майго забіў і зямлю яго паланіў, а цяпер не любіш мяне”.

У гневе Уладзімір вырашыў расправіцца з непакорнай Рагнедай. Ён загадаў ёй апрагнуцца па-святочнаму і чакаць смерці. Рагнеда так і зрабіла. Але ў апошні момант на вочы ёй трапіўся старэйшы сын Ізяслаў. Тады нешта падказала ёй шлях да выратавання. Рагнеда дала маленькаму Ізяславу ў рукі меч і загадала ўстаць з ім на шляху раз’юшанага бацькі. І калі ў апачывальні

з’явіўся Уладзімір, хлопчык выйшаў яму насустрач са словамі “Не думай, бацька, што ты тут адзін”.

Уладзімір параіўся з баярамі, якія прапанавалі яму не забіваць Рагнеду, а выслаць мяцежную жонку як мага далей ад Кіева, пажадана разам з ваўчанём Ізяславам. Уладзімір надумаў аддаць гэтаму свайму сыну ў княжанне горад продкаў яго маці — Полацк. Але пазней. Пакуль жа Ізяслаў непаўналетні, няхай ён жыве з Рагнедай у ціхім гарадку, пабудаваным спецыяльна для гэтай мэты пад Менскам, — Ізяслаўлі. Гэтак, цудам захаваўшы жыццё, Рагнеда трапіла ў маленькі Ізяслаўль, які нам вядомы больш як Заслаўе (*паводле І. Масляніцынай і М. Багадзяжа*).

Тэма гэтага тэксту — спроба Рагнеды забіць Уладзіміра. Асноўная яго думка — непадкупнасць, свабодалюбства Рагнеды, яе імкненне да незалежнасці, абавязак перад бацькоўскай зямлёй. У тэксце 4 абзацы і 4 сэнсавыя часткі: няўдалае “забойства”, намер Уладзіміра пакараць Рагнеду, роля Ізяслава ў выратаванні маці, замена пакарання высылкай у Ізяслаўль. Тып маўлення — апавяданне, форма маўлення — спалучэнне маналога і дыялога, стыль — мастацкі ў спалучэнні з публіцыстычным. Тып сувязі частак тэксту — ланцуговы. Асноўнымі сродкамі сувязі з’яўляюцца ўжыванне займеннікаў *ён, яна, ты, яе, ёй, яму*, а таксама слоў *жонка, князь, бацька* замест назоўнікаў *Уладзімір і Рагнеда*, выкарыстанне няпоўных сказаў, злучнікаў *і, але* ў пачатку сказаў, адзінства ў трыванні і часе большасці дзеясловаў-выказнікаў (*застаўся, уклала, прачнуўся, спытаў, адказала, забіў, паланіў, загадаў, падказала, загадала, з’явіўся, выйшаў, параіўся, надумаў*), паралелізм у пабудове сказаў (прамы іх парадак). У тэксце выяўлены эпітэты (*непакорная Рагнеда; мяцежная жонка*), метафары (*нож паспеў упіцца ў грудзі; ваўчанё Ізяслаў*), метанімія (*крыўда ўклала ў яе рукі кінжал*), фразеалагізм (*трапіўся на вочы*).

◆ Я жыць хачу вольным жыццём — жыццём радасці, добрага, вясёлага смеху і ўсяго таго, што побач з другімі творыць гармонію жыцця. Я хачу

новага, лепшага жыцця. Я моцна, усімі сваімі сіламі жадаю яго! Бо незадаволен, вельмі незадаволен... Як толькі стаў я мець сваё сумленне, маю вялікую ахвоту, думку сэрца, як бы выпаўзці самому і другіх вызваліць з гэтага жыцця. Бо ў ім навокал аграмадныя, гідкія камы бруду, бруду дрэннага... Я не хачу трываць! І не вытрываю, бо нельга вытрываць. Я скіну, сарву ланцугі свайго старога жыцця і зраблю жыццё новае. Зраблю! Парву ланцугі спрадвечнай гульні-лені, ланцугі глуму, шальмоўства і страшэннай, аграмаднай цемнаты векавечнай, тыя ланцугі, што робяць з чалавека скаціну, быдлё, што твораць “паноў” і “мужыкоў”. Ланцугі гэтыя выдумаў хіба сам Люцыпар, скаваў іх у сваёй кузні і скрыўдзіў імі ўсіх людзей усяго свету, што жылі і паўміралі, што мадзеюць і цяпер, хварэючы ад гэтых ланцугоў... Няможна, нямажна! Гэтак не павінна быць і не можа быць!.. (М. Гарэцкі)

Асноўная тэма тэксту — пошукі героем твора М. Гарэцкага ”Стогны душы” шляхоў да лепшага, новага жыцця. Загалоўкам да тэксту маглі б служыць першыя яго словы “Я жыць хачу вольным жыццём...”. Асноўная думка — неабходнасць і непазбежнасць вызвалення з-пад ланцугоў прыгнёту. Тэкст складаецца з аднаго абзаца, у якім налічваецца 14 сказаў. Тып маўлення — разважанне: першыя сказы тэксту з’яўляюцца тэзісам, астатнія — доказаў гэтага тэзісу. Форма маўлення — маналог, стыль — мастацкі. Тып сувязі сказаў — ланцуговы. Сродкамі сувязі з’яўляюцца паўторы асабовага займенніка я (6 разоў), назоўнікаў *жыццё, бруд, ланцугі, дзеепрыметніка незадаволены, дзяслова хацець, ужыванне займеннікаў яго, ім замест назоўніка жыццё, выкарыстанне падпарадкавальнага злучніка бо ў пачатку сказа, ужыванне сінонімаў хацець — жадаць, новага — лепшага, скінуць — сарваць, антонімаў жыць — паміраць, старога — новага. У тэксце выяўлены метафары (ланцугі старога жыцця; ланцугі глуму, шальмоўства, цемнаты; камы бруду; думка сэрца), эпітэты (гідкія аграмадныя камы; добры, вясёлы смех; гульня-лень; страшэнная, аграмадная цемната), гіпербала (аграмадныя камы).*

◆ Гомеопатыя — сістэма лячэння мізэрна малымі дозамі індывідуальна падабраных ляркарстваў. Гомеопатыя разглядае падыход да хваробы як да індывідуальнай рэакцыі хворага на пашкоджвальны фактар, што залежыць ад спадчынна-канстытуцыянальных асаблівасцяў арганізма. Гомеопатычныя ляркарствы не выклікаюць пабочных эфектаў і алергічных рэакцый, не прычыняюць шкоды хвораму.

Упершыню гомеопатыя прапанавана ў канцы XVIII ст. нямецкім урачом С. Ганеманам. Асаблівае пашырэнне гомеопатыя атрымала ў Германіі і іншых еўрапейскіх краінах у той перыяд, калі ў медыцыне канкуруравалі супярэчлівыя тэорыі, шырока выкарыстоўваліся кровапусканні, ірвотныя і слабільныя лекі. Як метады лячэння афіцыйна прызнана ў многіх краінах свету; выкарыстоўваецца таксама ў ветэрынарнай практыцы. Гомеопатычныя лячэбныя цэнтры і аптэкі дзейнічаюць на Беларусі, асабліва пашыраны ў паліклініках і санаторыях (Т. Багрова).

Тэма тэксту — гомеопатыя (такім можа быць і яго загаловак). Асноўная думка — прызнанне і пашырэнне гомеопатычнага метаду лячэння. У тэксце 2 абзацы і 2 сэнсавыя часткі: азначэнне гомеопатыі і гісторыя яе ўзнікнення і пашырэння. Тып маўлення — разважанне; першы сказ з'яўляецца тэзісам, астатнія — яго раскрыццём і доказам. Форма маўлення — маналог, стыль маўлення — навуковы. Тып сувязі сказаў у тэксце — паралельны, асноўныя сродкі сувязі — паралелізм (аднолькавая будова) сказаў, іх прамы парадак, адзінства ў трыванні і часе многіх дзеясловаў-выказнікаў. Тэкст з'яўляецца фрагментам навуковай кнігі, таму вобразна-маўленчыя сродкі ў ім практычна адсутнічаюць. Затое шырока ўжываюцца спецыяльныя назвы і спалучэнні слоў тыпу *гомеопатыя, мізэрна малыя дозы, індывідуальная рэакцыя, пашкоджвальны фактар, спадчынна-канстытуцыянальныя асаблівасці, алергічныя рэакцыі, кровапусканні, ірвотныя і слабільныя лекі* і інш.

Кантрольныя пытанні і заданні

1. Назавіце асноўныя прыметы тэксту.

2. Якія вы ведаеце спосабы і сродкі фармальнай і граматычнай сувязі частак тэксту?
3. Чым адрозніваюцца ланцуговая і паралельная сувязі частак тэксту?
4. Назавіце асноўныя тыпы маўлення і іх спецыфічныя прыметы.
5. У чым галоўнае адрозненне маналога ад дыялога? Назавіце характэрныя рысы гэтых разнавіднасцяў маўлення.
6. Якія функцыянальныя стылі мовы вам вядомыя? У чым іх галоўныя адрозненні?

Трэнеравачныя заданні

1. Вызначце, да якога тыпу і стылю маўлення належаць тэксты, дайце ім загаловкі.

♦ 1. Вялікая Грунвальдская бітва 1410 года закончылася. Тэўтонскі ордэн спыніў сваё існаванне. Чорны прускі арал, які дзесяткі гадоў вісеў над Польшчай і Вялікім Княствам Літоўскім, пагражаў іх самастойнасці, быў звергнуты.

Вітаўт і Ягайла выйгралі бітву, выйгралі вайну. Промнямі славы асвецяцца іх троны. Па ўсіх краінах Еўропы, па ўсім белым свеце разнясецца слава пра небывалую перамогу Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы (*К. Тарасаў*).

♦ 2. Адзін край лугу сутыкаўся з лесам, уразаўся ў яго, адхопліваючы дугаватыя лукі і павялічваючы свае травяністыя прасторы. І ўдоўж і ўпоперак луг перасякаўся вузкімі, доўгімі і глыбокімі тонямі, заросшымі аерам, сітняком, чаротамі і мяккімі ніцымі лозамі, дзе хаваліся розныя лугавыя птушкі. Срэбнаю стужкаю вывіваўся Нёман, то падыходзячы пад самы лес, то бегучы сярэдзінаю лугу. Сям-там па лугавых грудках раскідаліся бародкі-кудзеркі астраўкоў, дзе буяў малады, сакавіты дубняк... (*Я. Колас*)

2. Назавіце тып і асноўныя сродкі сувязі сказаў у тэксце.

♦ Другая кніжка В. Дуніна-Марцінкевіча — знакаміты “Гапон” — выдадзена ў 1855 годзе мінскімі кнігарамі Бейлінымі. Друкавала яе мясцовая друкарня Дворца. Выглядае кніжка досыць прыстойна: зручны невялікі фармат, якасная папера, выразны друк. Ёсць і ілюстрацыі, выкананыя ў мінскай літаграфіі Фалька. Іх чатыры, адпаведна з чатырма песнямі-часткамі

паэмы: скокі ў карчме, бойка, сцэна прыёму рэкрутаў і, урэшце, — выскародная гуманная пані бласлаўляе шчаслівую пару — Гапона і Кацярыну. Наяўнасць ілюстрацый спецыяльна адзначана на тытуле: “Упрыгожана 4 гравюрамі” (Г. Кісялёў).

3. У якіх стылях мовы ўжываюцца наступныя словы і спалучэнні слоў?

а) выкананне; развіццё; у сувязі з тым, што; аўтар; дакумент; у адпаведнасці з; заява; з мэтай; павелічэнне; дасягненне; пры дапамозе; план; вытворчасць; дакумент.

б) тэрмін; удзельная вага; паняцце; эксперымент; касмічная хуткасць; прэфікс; флексія; асіміляцыя; імпрэсіянізм; рэнтген; стужкаткацкая фабрыка; калектыўная бяспека.

4. Зрабіце (па прыведзеных вышэй узорах) поўны аналіз наступных тэкстаў:

◆ 1. Творчасць Васіля Быкава, цяпер, мабыць, самага папулярнага майстра слова, ужо даўно і надзейна заняла трывалае месца ў духоўным жыцці нашага народа, атрымала прыкметны сусветны рэзананс. Але ягоны пісьменніцкі лёс ніколі не быў лёгкім і простым, тым больш — выпадковым. Усе поспехі пісьменніка забяспечаны самаадданай, гранічна сумленнай працай вялікага таленту, адметнага і сваёй магутнай стваральнай сілаю, і надзіва паслядоўнай мэтанакіраванасцю. Гэтая праца, вядома ж, заўсёды вызначалася натхнёнасцю, а часта патрабавала і вялікай грамадзянскай мужнасці ў адстойванні глыбіннай праўды пра чалавека XX стагоддзя, праўды, выпакутаванай не толькі напружаным мастакоўскім пошукам, але і ўласным жыццём.

Такая мужнасць, гатоўнасць да канца адстойваць сваю выпакутаваную праўду вельмі многа значыць для кожнага з выдатных мастакоў, наогул для ўсіх першаадкрывальнікаў, у якой бы галіне чалавечай дзейнасці яны ні працавалі. Ды без вялікай мужнасці і пастаяннай гатоўнасці на самаахвярнасць глыбінная праўда і не здабываецца. Шмат у чым павучальны пісьменніцкі лёс Васіля Быкава пацвярджае гэта з усёй неаспрэчнасцю і пераканальнасцю (Дз. Бугаёў).

♦ 2. Як тая рабіна, цвіла ў гэтае лета Ганна. Яшчэ, здаецца, учора была гарэза, падлетак, а вось ужо, глядзіце — у самай добрай пары дзяўчына, у самай красе сваёй! Калі толькі вырасла!

Глядзелі на Ганну, разважалі і — за малым выключэннем прыдзір з жанок — згаджаліся: выспела, нявеста, нічога не скажаш! Часам пры гэтых гаворках — асабліва жанкі — успаміналі Ганніну маці-нябожчыцу, казалі, што дачка ва ўсім выйшла ў матку. З аблічча — дык як вылітая: і невялікая ростам, і не гладкая — худая, можна сказаць, і плечы, як у маткі, вузкія, і рукі тонкія. І косы чорныя, густыя, аж блішчаць, бы намочаныя, і смуглявасць на твары такая ж, і шчочкі таксама выпінаюцца (*І. Мележ*).

♦ 3. Далібор прагна слухаў пакалечанага вешчуна і быццам бачыў непраходную пушчу, дзе ўладарыць Міндоўг з Войшалкам, звярыныя сцежкі, засыпаныя мяккім лісцем і расой, залатыя іскры ручаёў.

— Пойдзем, Далібор, — тузануў брата за рукаў ільняной кашулі Някрас. Далібор схамянуўся, са шкадаваннем пайшоў следам за Някрасам.

— Не хоча пакланіцца Міндоўгу Літва, але што паробіш, — казаў ім наўздагон Валасач. — Кланяцца моцнаму нас навучыла маланка. У чыстым полі ў лютую навальніцу ўпадзеш на зямлю — і ты жывы.

Княжычы, не азіраючыся на вешчуна, шпаркім крокам рушылі да церама.

Свайго бацьку, князя Ізяслава, яны сустрэлі на двары церама ў акружэнні купцоў і залатароў. Ubачыўшы сыноў, князь перапыніў сваю вельмі ажыўленую гаворку і спытаў:

— Вучыў вас сёння ляшскі настаўнік рукапашнаму бою?

— Вучыў, — адказаў Далібор.

— Да Літвы паедзеш, Далібор, да Міндоўга. Праз сядміцу паедзеш з ваяводам Хвалам, — строга сказаў старэйшаму сыну князь і адварнуўся.

А сыны глядзелі на яго з замілаваннем, бо моцна любілі, хоць кожны па-свойму (*Л. Дайнека*).

Адказы да заданняў

1. ♦1. Тып маўлення — апавядане, стыль — мастацкі, магчымы загаловак — “Перамога ў Грунвальдскай бітве”. ♦2. Тып маўлення — апісанне, стыль — мастацкі, магчымы загаловак — “Над Нёманам”.

2. Тып сувязі — ланцуговы. Асноўнымі сродкамі сувязі з’яўляюцца асабовыя займеннікі *яе, іх*, ужытыя замест назоўнікаў *кніжка, ілюстрацыі*, паўтор слоў *кніжка, ілюстрацыі, чатыры*, ужыванне родава-відавых абазначэнняў (*кніжка — “Гапон”, пара — Гапон і Кацярына, чатыры песні-часткі — скокі ў карчме, бойка, сцэна прыёму рэкрутаў, бласлаўленне шчаслівай пары*).

3. а) афіцыйна-справавы; б) навуковы.

4. ♦1. Тэма тэксту: Васіль Быкаў — папулярны беларускі пісьменнік. Асноўная думка — поспех твораў пісьменніка не ёсць шчаслівы выпадак, а плён самаадданай творчай працы таленавітага майстра. У тэксце 2 абзацы. Тып маўлення — разважанне (першы сказ з’яўляецца тэзісам, астатнія — яго доказам і пацвярджэннем). Форма маўлення — маналог, стыль — публіцыстычны. Тып сувязі сказаў — ланцуговы. Сродкі сувязі — паралелізм у пабудове сказаў (прамы іх парадак), выкарыстанне злучнікаў *але, ды ў* пачатку сказаў, паўтарэнне слоў і спалучэнняў *праца, праўда, мужнасць, гатоўнасць, пісьменніцкі лёс, выпакутаваны*, ужыванне займеннікаў *яны* (замест *першаадкрывальнікі*), *ягоны* (замест *Быкава*), сінанімічныя замены *пісьменнік — майстар слова, мастак*. Тэкст характарызуецца шырокім выкарыстаннем эпітэтаў (*глыбінная, выпакутаваная праўда; мастакоўскі пошук; магутная стваральная сіла; гранічна сумленняя праца*).

♦2. Тэма тэксту — вобраз Ганны ў рамане І. Мележа “Людзі на балоце”, падтэма — знешні выгляд Ганны. Асноўная думка — канстатацыя прыгажосці дзяўчыны, што перадалася ёй ад маці-нябожчыцы. У тэксце 2 абзацы. Тып маўлення — апісанне, форма маўлення — маналог, стыль — мастацкі. Асноўныя сродкі сувязі сказаў — адзінства ў трыванні і часе

большасці дзеясловаў-выказнікаў (*цвіла, была, вырасла, глядзелі, разважалі, выспела, успаміналі, казалі, выйшла*), сінанімічныя замены (*дзяўчына — нявеста, дачка, гарэза, падлетак*), паўтарэнне слоў (*жанкі, матка, Ганна*), выкарыстанне злучніка *і ў* пачатку сказа. З вобразна-маўленчых сродкаў у тэксце выяўлены эпітэты (*чорныя густыя косы; вузкія плечы; тонкія рукі*), метафары (*цвіла Ганна; выспела нявеста*), параўнанні (*як тая рабіна; як у маткі; бы намочаныя*).

◆3. Тэма тэксту — Ізяслаў і яго сыны Далібор і Някрас. Асноўная думка — пераемнасць пакаленняў, вернасць бацькоўскім традыцыям. У тэксце 9 абзацаў. Тып маўлення — аповяданне, форма маўлення — дыялог, стыль — мастацкі. Тып сувязі сказаў — ланцуговы. Сродкі сувязі — адзінства ў трыванні і часе большасці дзеясловаў-выказнікаў (*слухаў, вучыў, казаў, рушылі, любілі, сустрэлі, перапыніў, спытаў, адварнуўся, схамянуўся, тузануў сказаў*), ужыванне займеннікаў *яны, вас, ім* (замест *Далібор і Някрас*), *яго* (замест *князь*), сінанімічныя замены (*княжычы — браты, сыны; бацька — князь*), паўтарэнне слоў (*князь, церам, Далібор, Міндоўг, вяшчун, Літва, сын*), няпоўнасць асобных сказаў (у дыялогах). У тэксце выяўлены эпітэты (*звярыныя сцежкі, мяккае лісце, чыстае поле, лютая навальніца, непраходная пушча*) і метафары (*залатыя іскры, іскры ручаёў*).